

др Бранислава Јојић,
ванредни професор Правног факултета у Крагујевцу

НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О ЗНАЧАЈУ ПОЈМА ЧОВЕКА ЗА ТЕОРИЈУ ПРАВА И ПРАВНУ ТЕХНИКУ

Опредељење и подстицај за тему овога прилога за свечани број „Анала” су студије и белешке професора Лукића о појму човека у којима је као правник и социолог расправљао о овом основном појму теорије и филозофије права и опште социологије⁽¹⁾. Подсећањем на ставове професора Лукића овом приликом покушаће се да се укаже зашто данас има смисла да се размишља о одговорима на два питања:

— прво, да ли је појам човека конститутивни елемент појма права и какав је његов значај за правну технику у

— друго, да ли се општа теорија права (и државе) трансформише у правну антропологију.

I ПОЈАМ ЧОВЕКА КАО ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТ ПОЈМА ПРАВА

1. Појам човека је иманентан појму права. Без обзира на разлике у поимању права, заједничко за сва гледишта је што је у свакоме од њих појам човека од елемената садржине, од чијег односа се осталим елементима обухваћеним обимом појма права, зависи степен потпуности сазнања. Било да се право схвати као свет идеја или облик свести, било као скуп одређених друштвених норми или друштвених односа, или као укупност свих наведених елемената, у сваком гледишту одређење суштине права везано је за човека. Онтологија права указује на човеково место у тим различитим оквирима, било света идеја или облика свести, скупова друштвених норми или друштвених односа — одређивање места човека према осталим елементима представља мерило разликовања гледишта о појму права. Овим елементом онтологије права опредељује се и аксиолошки приступ, јер суштином права обезбеђено је и постављено

(1) Р. Лукић, *Белешке социолога о појму човека*, „Социологија”, 3—4/1962, стр. 99—127; *Друштвени услови људских права*, „Архив за друштвене и правне науке”, 3/1979, стр. 309—315; *Хуманизација друштвених односа у социјализму*, „Политичка мисао”, 4/1967, стр. 614—623; *Антрополошкосоциолошка подлога Кантовог категоричког императива*, „Глас Српске академије наука и уметности”, књига 23/1983, стр. 37—44. и др.

одговарајуће место човека у систему вредности које право поставља и штити у друштвеној заједници. Зато није без утицаја на правну технику, односно на стварање, тумачење и примену права одређење за одговарајуће гледиште о праву.

Правном техником се скицира и реализује пројекат живота друштвених заједница, људима су правом означена и дозначена различита својства, овлашћења и обавезе, одговорности и санкције. Није без значаја који су људи одређени и у коликом броју да у овом процесу учествују. Правом се постављају или уклањају најразличитија ограничења за понашање, захваљујући праву човек може да постане или да престане да буде угњетач других људи, да им омогући да буду слободни и да са њим буде слободан или ограничен у слободи — да мисли, да ствара и користи материјална и нематеријална добра, да се удружује са другим људима, да има свој лични живот који му право штити. Другим речима, човек је субјект права, грађанин, државно службено лице, он је носилац бројних јавних и приватних или личних права и дужности. Далеко је иза нас време када је човек правно могао да буде објект права. Субјективитет сваког човека признало је буржоаско право. Субјект права постао је општи појам теорије права и конститутивни елемент појма права. Међутим, правнотехнички није могуће спречити мањини људи да се „отуђи“ од већине друштва — овај задатак треба да оствари социјалистичко право.

2. Због ограниченог простора поменуће се само схватања права неколико аутора, представника социолошке, нормативне и интегралне теорије права, с обзиром на место које одређују човеку.

а) Посебно су интересантна гледишта совјетских теоретичара ране епохе, која суштину права свде на робноновчане односе, при чему занемарују посебност нормативног елемента у праву. Међутим, ма колико да је неприхватљиво настојање да се садржински и методолошки изведе и свде теорија права на теорију робноновчаних односа, гледишта ових аутора значајан су теоријски допринос одређењу субјективитета човека као конститутивног елемента појма права.

Ј. Б. Пашуканис⁽²⁾ наглашава да је субјект основно јуридикчко ткиво и да као носилац и адресат бројних захтева изражава „економско ткиво“, производне односе одређене поделом рада и разменом. Подела на субјективно и објективно право изражава разлику човек-буржуј и човек-члан државе (*citoyen*), подела на јавно и приватно разлику између интереса егоистичног човека, члана грађанског друштва и апстрактног општег интереса политичке целине⁽³⁾. Зато, када се има у виду да је сваки правни однос, однос између субјектата, онда је у правној теорији субјект њен атом, најпростији елемент који се не може даље делити. Својство субјекта права човек стиче када производ рада стекне својство робе и постане носилац вредности. Оно се одваја од конкретне личности и постаје „чисто социјално својство“. У буржоаском друштву које производи робу субјективитет човека је трострук. Прво: човек је морални субјект, што је условљено разменом по закону вредности. Исти услов доводи до другог својства — човек је субјект права, власник, и треће, човек је егоистички субјект, субјект који привређује⁽⁴⁾.

(2) Ј. Б. Пашуканис, *Општа теорија права и марксизам*, Сарајево, 1958, стр. 77.

(3) *Ibid.*, стр. 11, и 114.

(4) *Ibid.*, стр. 120, 131, 159.

И. Разумовски⁽⁵⁾ анализира историјски развој правних појмова и закључује да су приватно власништво, класе, држава и право корелативни појмови. Оспоравајући схватање Пашуканиса да је правни субјект атом правног ткива, Разумовски истиче приватно власништво као друштвени однос карактеристичан за све облике класног друштва. Сматра да марксистичка критика опште теорије права показује да је субјект права правни одраз робног власника, да развој својине од римског до буржоаског права показује да „робни фетишизам“ доводи до постварања производних односа и „персонификације“ ствари⁽⁶⁾. Субјект права представља друштвене класе капиталистичких власника. Држава је нужни посредник између економског процеса и правне форме, њеним посредством приватноправна форма се уздиже на ступањ јавноправне. Ни пролетеријат неће моћи да избегне правне форме којима ће морати да угради нови класни садржај⁽⁷⁾.

б. Х. Келзен⁽⁸⁾ одређује појам правног субјекта као други општи појам значајан за позитивно право и тесно везан са појмовима обавезе и субјективног права. Правни субјект означава персонификовано јединство једне групе правних норми, обавеза и права⁽⁹⁾. Келзен поставља разлику између физичког (природног) и правног лица као врста правних субјеката. Појам физичког лица он одређује указивањем на разлику између понашања човека која улазе у садржину правног поретка и оних која не улазе. Прво својство означава као физичко (природно) лице, а људско биће везује за укупност обе врсте понашања. Између физичког бића као субјекта права и људског бића с којим се оно често погрешно идентификује поставља се однос који се састоји у томе што се сва права и обавезе која подразумева појам физичког лица односе на понашање људског бића⁽¹⁰⁾. Одређујући конститутивне елементе појма правног лица, јасно се наглашава да се човек — индивидуално одређени човек — јавља у правном поретку као једини елемент који омогућава успостављање јединства мноштва норми. У техничком смислу није тешњи однос између човека и физичког лица од односа човека и правног лица⁽¹¹⁾.

в. Интегралне теорије⁽¹²⁾ правом, правним или државноправним поретком називају укупност друштвених односа и правних норми којима су ови односи регулисани. У ову групу се сврставају и марксистичке теорије права за које је заједничко да наглашавају класну суштину права и да настанак права (и државе) везују за настанак класа у људском друштву. Класна структура друштва условљава неједнакост људи — право је скуп друштвених норми којима се штите интереси владајуће класе помоћу државне принуде. Историјски и логички право се везује за државу, према схватању многих аутора⁽¹³⁾. Држава је организација владајуће класе која располаже монополном принуде коју користи у пра-

(5) И. Разумовски, *Проблеми марксистичке теорије права: у: Совјетске теорије права*, Загреб, 1984, стр. 293—425.

(6) *Ibid.*, стр. 309, 325, 397, 413.

(7) *Ibid.*, 421—422.

(8) Х. Келзен, *Општа теорија права и државе*, Београд, 1951, стр. 376.

(9) *Ibid.*, стр. 100—101.

(10) *Ibid.*, стр. 102.

(11) *Ibid.*, стр. 103.

(12) У нашој правној науци представници ове теорије су: Р. Лукић, С. Врачар, Н. Висковић, З. Гребо, Б. Кошуткић.

(13) Р. Лукић користи термин правни поредак, С. Врачар државноправни поредак, с тим што оба аутора наглашавају двоструку везу државе и права.

вом одређеним ситуацијама. За социјалистичко право и државу је карактеристично да „одумиру“ — њих радничка класа ствара у социјалистичкој револуцији са циљем да изгради комунистичко друштвено уређење у коме неће бити друштвене неједнакости људи. Социјализам је прелазни период од капитализма ка комунизму, у социјалистичком друштву начин производње и политичка организација државне власти имају нека обележја капитализма.

II ЗНАЧАЈ ТЕОРИЈСКОГ ОДРЕБЕЊА ПОЈМА ПРАВА И ИДЕЈНО-ПОЛИТИЧКОГ ПРОГРАМА ЗА ПРАВНУ ТЕХНИКУ

Историјскоправни метод указује да су се идеје великих идејно-политичких и теоријских система одржавале у правним системима и кодификацијама којима се успостављало ново друштвено уређење. Велике револуције биле су почеци реализовања програма друштвених промена чији су носиоци имали идејно-политичка опредељења заснована на њиховом филозофском погледу на свет.

1. Буржоаске револуције у Европи⁽¹⁴⁾ биле су резултат настанка новог начина производње и нове хуманистичке и атеистичке оријентације. У односу на аутократију и теизам средњовековног права и државе, хуманистички садржај буржоаске уставности увођењем правне једнакости људи и демократске организације државе значило је реализацију неких основних идеја природног права и суверености народа. Значајне демократске тековине буржоаске револуције унеле су хуманистички садржај у правне системе буржоаских држава обогаћујући правну цивилизацију грађанског друштва бројним правним институтима, којима се настојала обезбедити одговорност и зависност управљача од осталих чланова друштвене заједнице.

Социјалистичке револуције су до сада мимоишле развијене капиталистичке државе Европе, тако да не постоји историјско искуство преласка развијеног капиталистичког друштва у социјализам револуционарним путем. Када се посматрају токови социјалистичких револуција и изградње социјалистичких правних система у савременим социјалистичким државама Европе, запажа се низ њихових заједничких обележја: државна, односно друштвена својина средстава за производњу, сувереност радног народа и укидање експлоатације људи⁽¹⁵⁾. Осим наведеног, треба напоменути да је уставноправно санкционисано марксистичко опредељење као основно идејно опредељење ових друштава.

2. Развој правног система Југославије показује одребене специфичности у регулисању правног положаја човека у односу на правне системе других социјалистичких држава Европе. Антрополошка оријентација друштвених наука неодвојиви је део настојања и борбе за хуманистички садржај и облике социјалистичке демократије у југословенском друштву, борбе за самоуправни социјализам, како се уобичајено назива специфичан начин изградње социјалистичких друштвених односа у Југославији.

⁽¹⁴⁾ К. Маркс, *Осамнаести бример Луја Бонапарт*. К. Маркс, Ф. Енгелс, „Изабрана дела“, Том I, Београд, 1949, стр. 227.

⁽¹⁵⁾ Б. Јојић, *Човек у социјализму*, Београд, 1972, стр. 149.

Социјалистички покрет у Југославији имао је аутентичност у идејној оријентацији пре и после првог, као и после другог светског рата. Ово је било битно за опредељење и улогу КП Југославије у борби против фашизма у току другог светског рата, чим је опредељено њено место у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији у Југославији. Идејна баштина европске мисли о слободи, једнакости и социјализму која је извршила велики утицај на развој демократије у XVIII и XIX веку, била је доступна у овој средини и утицала је на политичку и научну мисао југословенских народа. Треба подсетити да је већ 1871. био у Панчеву објављен превод Манифеста комунистичке партије. У издању Клуба студената социјалиста у Пожаревцу изашли су преводи публикација социјалиста и марксиста с краја XIX и почетка XX века⁽¹⁶⁾.

Истовремено, значајна дела настала су и овде са оригиналним идејама о социјалној револуцији, а борби против страних завојевача и за стварање националних држава. Тако нпр. Светозар Марковић у студији *Србија на Истоку* на друкчији начин одређује легитимност државне власти него демократски мислиоци у западној Европи. То је разумљиво кад се има у виду да се у борби против туђинске власти стварала држава, борба за стварање и демократско организовање државе текла је истовремено.

3. У борби против туђинске власти одвијала се и буржоаска и социјалистичка револуција југословенских народа. И борба за самоуправљање значила је борбу против аутократског утицаја „споља“ који је идентификовао власт државе са влашћу радничке класе и народа, борбу за афирмацију идеје о социјализму као слободној и демократској заједници људи.

Програм СК Југославије усвојен на VII Конгресу 1958. јасно је изразио идејно-политичку оријентацију борбе за социјализам, друштвено уређење у коме се успоставља друштвена својина средстава за производњу, у коме се успоставља власт радничке класе и обезбеђује улога човека као слободне личности и ствараоца. Тиме је обезбеђена једна значајна претпоставка да се уставноправно регулише институционални и функционални механизам који треба да обезбеди власт радничке класе и положај човека у друштвено-политичком систему Југославије, што је условило доношење Устава СФРЈ 1963.

Садржина идејно-политичких опредељења у изградњи социјализма давала је печат и усмеравала токове уставноправног развоја југословенског друштва. Без обзира колико је одступање нормативног од идејно-политичког, као и фактичког од нормативног у правном и политичком поретку Југославије, као и правним процесима других социјалистичких држава Европе, резултати историјскоправног и историјскосоциолошког метода показују да правом одређени положај и улога човека може да буде мерило које одређује постигнути степен развоја или заостајања социјалистичке демократије и остваривања власти радничке класе. Поменути несклад је већи или мањи зависно од тога колики је несклад

(16) У издању Клуба студената социјалиста у Пожаревцу 1908. објављена је осма по реду брошура К. Кауцког, *Парламентаризам, народно законодавство и социјална демократија*. Њој су претходиле у истој библиотеци ове публикације: Е. Ферри, *Социјализам и позитивна наука*; П. Лафарг, *Социјализам и економска еволуција*; К. Кауцки, *Начела социјалне демократије*; К. Кауцки, *Социјализам и национално питање у Аустрији*; А. Бебел, *Бази и социјализам*; Ж. Жорес и Ж. Гед, *Колективизам, патриотизам и интернационализам* и др.

идејно-политичких опредељења и правно-техничких облика државе. Јер, сазнања правне науке која означавају појмови — демократија и аутократија, јединство и подела власти, децентрализација и централизација, односно јединствена, федеративна и конфедеративна држава и зависно од правне одговорности или неодговорности шефа државе одређени облик владавине, републике или монархија — представљају истовремено и моделе којима су тежиле или које су рушиле одговарајуће политичке снаге. Техника организовања облика државе може донекле да помогне да људи у државном апарату не изневере своје хуманистичке идеале, да не постану самовољни властодршци и контрареволуционари у социјалистичкој револуцији.

Заго, без теоријског знања о праву, држави и човеку и јасне идејно-политичке оријентације о социјализму као хуманистичком друштву, није могуће законодавном делатношћу изразити садржину основних начела и институција правног система социјалистичког друштва. Садржина ових општих правних норми треба да буде тако примењена, да обезбеди равноправне односе људи у друштву, како економске тако и политичке. На тај начин, остваривањем економске једнакости људи у социјализму постиже се потпунија једнакост у односу на буржоаско друштво⁽¹⁷⁾.

III ОПШТА ТЕОРИЈА ПРАВА ИЛИ ПРАВНА АНТРОПОЛОГИЈА

Развој правних наука, развој међународног права и промене правних система савремених држава постављају дилему: да ли је предмет опште теорије права идентичан са предметом правне антропологије или има основа да се одреди предмет правне антропологије као опште правне дисциплине, ван оквира опште теорије права (и државе). Наведена дилема се поставља из више разлога који су истовремено аргументи за опредељење за прву или другу алтернативу.

1. Алтернативе поводом одређивања предмета правне антропологије подсећају, а можда у суштини и јесу, друкчије формулисана питања предметног разграничења опште теорије права и конкретноправних наука, или питање предметног разграничења теорије и филозофије права. Није могуће због ограничености простора, а није ни потребно с обзиром на циљ овога излагања, подсећати на ове значајне и увек актуелне разлике у ставовима о овим вазда спорним и интересантним питањима онтологије и методологије права. Овде ће се само покушати да наброји неколико разлога због којих треба код одређивања предмета ма по којој алтернативи, у средиште поставити човека.

а. Први разлог и за дилему и за опредељење макар за промену назива опште теорије права (и државе) у општу теорију о праву и човеку јесте, с једне стране, садржина и број устава и других општих правних аката савремених држава и, с друге стране, садржина и број извора међународног права којима је регулисан положај човека. Значи, наука треба да афирмише субјективитет човека и у унутрашњем и у међународном праву.

б. Без обзира на разлике у поимању права у теорији, неспорно је да, слободно речено, нема права без човека, право је на жалост или на

(17) Р. Лукић, *Теорија државе и права*, Београд, 1976, стр. 342—346.

срећу, један део човековог света, свести, норми, односа и сл. Како је већ речено, има основа да се сматра да су онтолошки и аксиолошки критеријуми класификације гледишта о праву везани непосредно или посредније за човека, појам човека је интегрални елемент, стедиште елемената и истовремено исходниште осталих елемената означених појмом права.

в. Када је реч о систематизацији општих правних норми било унутрашњег било међународног права, правне институције — опште као и институције правних грана и области — најнепосредније су везане за субјективитет човека као појединца или субјективитет друштвених творевина (правних лица) у чијем саставу су људи, правни субјективитет изражава одговарајућа својства људи у њиховом саставу.

г. Идеолошке поделе у оквирима појединих држава и у међународном оквиру имају неспоран утицај и на политику, и на садржину унутрашњег и међународног права и његову примену. Опредељење за комунизам или антикомунизам, марксизам или антимарксизам, уочава се све више као производан критеријум ограничавања права и слобода људи у појединим државама, што доводи и до сукоба између држава. Наука не може да одоли идеологији, друштвена и правна наука је посебно изложена утицају идеологије.

2. Полазећи од наведених разлога и имајући у виду друге, овде ненабројане, може се на крају закључити са разлогом или ставом да правници, посленици правне науке или правне технике, обављају једну привремену делатност са становишта људске историје. Неколико десетина векова откад се зна да постоји право, велики број теоретичара права и других научника сматра предисторијом човека и друштва. У тој предисторији правна цивилизација имала је смисла, јер је доприносила, ипак, општем напретку. Ово се каже без обзира што су ратови и други облици физичког уништења људи и друга зла наносена човеку и човечанству, са становишта права били законити правни или материјални акти; најчешће је бивало да су различити субјекти доносили правне и извршавали материјалне акте. Без обзира на ову, као и на бројне друге поделе људи, има смисла да правна наука настоји да сазна бројне особине и понашања људи које су правом регулисане и да сазнање о њима означи и обухвати једним појмом. Због технике нема значаја да ли ће овај појам садржати општа теорија или филозофија права или посебна научна дисциплина — правна антропологија.

За образовање студената има значаја да ли се правна антропологија одваја или укључује у садржину других научних дисциплина. Њено постојање им помаже да схвате да је право привремена, значи, временски и просторно ограничена техника, да људи који је користе имају појединачно значајан удео и одговорност за проширење или ограничавање правно постављених могућности хуманизације људског живота. Ову поруку садржи дело професора Лукића, његовог учитеља професора Ташића и других професора правних факултета чији рад је дао трајне резултате за образовање студената и развој науке у оквиру научних дисциплина које су они оснивали и развијали.

dr Branislava Jojić,
associate professor of the Faculty of Law in Kragujevac

SOME REMARKS ON THE SIGNIFICANCE OF THE NOTION OF MAN IN RELATION TO THE THEORY OF LAW AND LEGAL TECHNIQUE

Summary

The author is motivated to elaborate on this issue by the studies of professor Radomir Lukić, while the aim of this article is an attempt to answer the following two questions, namely: (i) whether the notion of man is a constitutive element of the notion of law and what is its significance for the legal technique; (ii) whether the general theory of law (and of state) is transformed into the legal anthropology. The answers to these two questions are elaborated by the author in three parts. In the first part it is pointed out that the man is a constitutive element of the notion of law in the sociological, normative, and integrationist theories of law. The notion of man is a central and final point of the notion of law in all conceptions of law, namely if one conceives law as the world of ideas or forms of consciousness, and as the totality of social relations or norms, or as a unity of these elements. In the second part of the article the author attempts to point at the significance of the theoretical determination of law and of the ideological-political program of the ruling forces for the legal technique of the bourgeois and of the socialist legal systems in the countries of Europe, as well as for the specificity of the legal system of Yugoslavia.

According to the author significant are also the notions of the state forms for the legal-technical solutions of the organizing of the state power with the aim to ensure the humanization of relations in society.

Third part of this study contains the elaboration of the issue of development of international and internal laws and legal science which development set up the following dilemma: whether, due to the subject matter and substance, the general theory of law and of the state includes legal anthropology, or legal anthropology is a general legal branch having its own subject-matter and substance. The reasons for this dilemma and at the same time for opting for one of the alternatives are the following: first of all, humanistic contents of internal and international laws, then theoretical viewpoints on the law, the elaboration of notions and the systematization into the elements of legal system of the internal and of international laws, and finally, preventing the ideological influences in legal science and in the legal technique. The introducing of legal anthropology in either of these ways is significant for the theoretical and, accordingly, for the legal-technical education of students.

*dr Branislava Jojić,
professeur à la Faculté de droit à Kragujevac*

QUELQUES MENTIONS SUR L'IMPORTANCE DE LA NOTION DE L'HOMME POUR LA THEORIE DU DROIT ET POUR LA TECHNIQUE JURIDIQUE

Résumé

Ce qui a incité à choisir ce thème, ce sont les travaux du professeur Lukić, avec pour objectif, essayer de répondre à deux questions: 1) est ce que la notion de l'homme est un élément constitutif de la notion du droit et quelle est son importance pour la technique juridique; 2) est ce que la théorie générale du droit (et de l'état) se transforme en anthropologie juridique? Les réponses à ces questions sont données en trois parties. Dans la première, on montre que l'homme est l'élément constitutif de la notion du droit dans les théories sociologiques, normatives et intégrables, du droit. Soit que l'on conçoit le droit comme un monde d'idées ou bien forme de conscience, soit comme somme de rapports ou de normes sociales, soit comme union des éléments cités, la notion de l'homme est le point central et le point de départ de la notion du droit. Dans la deuxième partie l'on essaie de montrer l'importance de la détermination théorique du droit et du programme idéologique et politique des forces au pouvoir, pour la technique juridique des systèmes juridiques bourgeois et socialistes dans les pays d'Europe, ainsi que pour la spécificité du système juridique de la Yougoslavie. Importantes sont de même les notions des formes étatiques pour les solutions juridico-techniques de l'organisation du pouvoir de l'état dans le but d'assurer l'humanisation des rapports dans la société. Dans la troisième partie on montre que le développement du droit international et du droit national ainsi que des sciences juridiques, a posé en dylème: est ce que la théorie générale du droit et de l'état, étant donné la matière et le contenu, englobe l'anthropologie juridique ou bien l'anthropologie juridique est elle une science juridique générale qui à sa matière et son contenu? Les raisons du dylème et en même temps de la détermination pour l'une des alternatives sont tout d'abord: le contenu humaniste du droit intérieur et du droit international, ensuite les points de vue théoriques sur le droit, traitement des notions et systématisation en éléments de systèmes juridiques du droit intérieur et du droit international et enfin empêcher les influences idéologiques sur les sciences juridiques et sur la technique juridique. L'introduction de l'anthropologie juridique d'une des deux manières mentionnées est importante pour la formation théorique, par conséquent et pour la formation juridico-technique des étudiants.